

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЛАТИНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Леся Мисловська, Ольга Пилипів*, 2000

Львівський національний університет

*Львівський державний медичний університет

Серед численних проблем сучасної науки про мову особливе місце займають проблеми семантики лексичних одиниць, у тому числі, проблема термінів. Хоча природа термінів передбачає однозначну відповідність між словом і поняттям, все ж таки явища синонімії, полісемії і омонімії характерні для термінології. Лінгвістична наука трактує термінологію як семіологічну систему наукових понять, що є результатом складного процесу проникнення у сутність денотатів.

Термінологія входить до загальної лексичної системи мови і забезпечує можливість наукової чи професійної комунікації. На думку лінгвістів, термін – це екземпляр вживання у мові мовного знака як абстрактної одиниці з узагальненим інваріантним значенням.

Семантика слова, як доречно зауважує Ф.А.Литвин, має програмний характер, і його реалізація залежить від мовного потенціалу слова, а також є результатом взаємодії з іншими словами.

Термінологіям властиві ті ж семантичні процеси, що і загальноновживаній лексиці. Відсутність взаємооднозначної відповідності між планом вираження і планом змісту, яка є причиною існування синонімії і полісемії, у терміносистемах породжує існування термінологічних дублетів і багатозначних термінів. Отже, поняття як логічна категорія протиставляється лексичному значенню слова – категорії суто лінгвістичній. Це пояснюється тим, що сигніфікація слова відображає не чітко фіксований клас об'єктів, які можуть бути номіновані цим словом, а має достатньо широкий і лабільний діапазон.

Здатність слова до багатозначності – невід'ємна властивість мови і основа семасіологічних законів. Це забезпечує мові необхідну для її функціонування можливість економії мовних засобів.

Будь-яка система термінів прагне до моносемічності в межах свого термінологічного поля. Однак наявність лексико-семантичних варіантів у термінах є все ж досить поширеним явищем. Багатоплановість змісту слова має безпосереднє відношення до багатозначності і робить багатозначність обов'язковим атрибутом слова як мовного знака. Наявність у терміна кількох пов'язаних між собою значень пояснюється полісемією загальноновживаного слова або метонімією.

Існування різних термінологічних семантичних варіантів природно веде до питання про їх співвідношення. Не менш важливою є проблема полісемії і омонімії, які розрізнити формальними методами практично неможливо.

Сучасна латинська медична термінологія – результат творчих зусиль різних епох і наукових напрямків – філософів, анатомів, медиків, біологів. У ній відображені не лише процеси історичного розвитку медицини, зміна наукових поглядів, а й прагнення до упорядкування та уніфікації термінології.

Семантичні процеси, що відбуваються у термінологіях (полісемія, синонімія, антонімія, енантіосемія), розвиваються, як і в загальнолітературній мові, однак з деякими особливостями. У латинській медичній термінології полісемічних термінів є достатньо багато. Так, слово *facies* має два значення: 1) поверхня (*facies externa* –

зовнішня поверхня); 2) лице обличчя (*facies hominis* – обличчя людини, *facies Hippocratica* – лице Гіппократа, тобто обличчя людини, яка помирає). Слово *bulbus* також двозначне: 1) цибулина (*bulbus cordis* – цибулина серця), тобто потовщення, розширення, що нагадує цибулину; 2) очне яблуко (*bulbus oculi*). *Caries* вживається у значеннях: “костоїда” – руйнування кісткової тканини (*caries tuberculosa columnae vertebralis* – туберкульозний карієз хребетного стовпа), а також “карієс зуба” (*caries dentis*). *Ventriculus* позначає шлунок (*ulcus ventriculi* – виразка шлунка) і шлуночок серця та мозку (*ventriculus cordis*, *ventriculus quartus cerebri* – четвертий шлуночок мозку). Термін *depressor* в анатомії має два значення: 1) опускач (*musculus depressor* – м'яз опускач); 2) пригнічувач (*nervus depressor*) – нерв–пригнічувач. Лексико–семантичним варіантом слова *apex* (верхівка): *apex cordis* – верхівка серця є кінчик (*apex nasi* – кінчик носа).

Отже, як бачимо, при полісемії мова йде про різні значення одного і того ж слова, які тісно пов'язані між собою. Існування полісемії створює певні труднощі при перекладі. Це свідчить про те, що латинська медична термінологія не є семіотично бездоганною системою. Багатозначні терміни конкретизують своє значення у контексті, у сполученні з іншими лексемами.

Причинами полісемії у термінології є: 1) полісемія загальнонавживаних слів; 2) полісемія на ґрунті метонімії (переносу назви одного предмета на інший на основі асоціативних зв'язків з термінуючим поняттям).

Під синонімією у сучасній лінгвістичній літературі прийнято розглядати такий тип семантичних відношень мовних одиниць, де спостерігається повне або часткове збігання їх значень.

Лексична природа синонімії визначається різним ступенем семантичної близькості мовних одиниць і пояснюється асиметрією мовного знака і його значення, їх нестійкою рівновагою. Лексичне значення слова – це загальне абстрактне значення.

Синонімія у мові створюється різними шляхами – внутрішніми співпадіннями значень двох слів в результаті переосмислення одного з них) і зовнішніми – доповненням словникового складу мови за рахунок іншомовних лексем.

Вона спостерігається у всіх підсистемах латинської медичної термінології (анатомічній, гістологічній, клінічній та фармацевтичній). На позначення анатомічного поняття “шлунок” вживаються лат. *ventriculus*, грецьк. *gaster* і грецьк. *stomachus*. *Ventriculus* є деминутивом від *venter* (живіт), тому його перше значення “живіт”, а потім “шлунок” і “шлуночок”. Грецьке *gaster* вживалося у античні часи в значенні “шлунок і живіт”. *Stomachus*, запозичене західно-європейськими мовами (пор. англ. *stomach*, франц. *estomac*), має ширше значення і означає стравохід (*stomachus ad ventriculum fertur*), пізніше “шлунок” у Арістотеля і Плутарха: *stomachus aeger* (хворий шлунок). Це поняття включало початково область горла, глотки і отвір шлунка.

Термін *protuberantia* (горбистість) і *tuberositas* також синонімічні. Слово *protuberantia* означає виступ або горб з широкою основою і вживається у терміносполученнях *protuberantia mentalis* (підборідковий виступ), *protuberantia occipitalis interna* (зовнішня потилична горбистість). *Tuberositas* вказує на шорстку поверхню чи скупчення горбків на поверхні кістки, місце прикріплення м'язів (сухожиль) і зв'язок.

Термін *crus* має в медичній термінології два значення: 1) голінка (частина нижньої кінцівки); 2) ніжка (парне анатомічне утворення, на якому тримається або на яке опирається інше утворення, наприклад, *crus cerebri* (ніжка великого мозку).

Термін *truncus*, крім значення тулуб (тіло без голови і кінцівок), має ще семантичний варіант “стовбур” (основний нервовий стовбур, артеріальний стовбур – *truncus arteriosus*, *truncus encerephalicus* – мозковий стовбур, *truncus pulmonalis* – легеневий стовбур).

Нерозчленованість значень слова, при якій в межах одного слова об'єднуються значення, які не мають нічого спільного, характерна для ранніх стадій розвитку мови, а на пізніших етапах домінувала метафоризація.

На позначення поняття “жовч” у латинській медичній термінології є три іменники: 1) *fel* (у класичній латині вказував на жовч, яка є у жовчному міхурі - Цельс); 2) *bilis* (жовч як рідина, яка фігурує у гуморальній теорії Гіппократа: *biles* (жовчі), чорна і жовта, звідси *bilialis* – жовчний, *bilifer* – жовчоносний, *biliosus* – жовчний); 3) *chole* (грецьк. жовч), жовчний міхур (*morbus atrae bilis* – хвороба чорної жовчі).

Джерелом синонімії є поява слів іншомовного походження. Термін “мігрень” у латинській медичній термінології передається лат. словом *hemisrania* або франц. *migraine*.

Однією з найважчих проблем є проблема диференціації полісемії і омонімії. Межі між полісемічним і омонімічним словом умовні. При омонімії, як відомо, маємо дві різні лексичні одиниці, різні за своїм значенням, але однакові за звучанням. Показовим прикладом омонімії у латинській медичній термінології є іменник *planta*, який вживається у фармацевтичній термінології в значенні “рослина”, “саджанець”, а в анатомічній номенклатурі має значення “подошва”: *planta pedis* – подошва стопи.

Антонімія у термінології – один із регулярних принципів найменування понять з протилежним значенням: *compensatus* – *decompensatus* (компенсований – декомпенсований), *sanus* – *insanus* (здоровий – нездоровий), *simplex* – *compositus* (простий – складний).

Явище енантісемії виражає внутрішньосемантичну протилежність. По-іншому його називають внутріслівною антонімією. Слово *valetudo*, утворене від дієслова *valeo*, *ere* – бути здоровим, первісно вживалося у значенні “здоров'я”, згодом – “стан здоров'я” (*mala valetudo* – поганий стан здоров'я). Внаслідок подальшої еволюції семантики цього слова відбувається перехід до протилежного значення – хвороба (*valetudo oculorum* – хвороба очей).

Наявність великої кількості багатозначних термінів та синонімів в латинській медичній термінології пояснюється: 1) невпорядкованістю термінології; 2) наявністю назв, які вийшли з ужитку, але зберігаються у працях, написаних латинською мовою; 3) наявністю грецьких дублетів до латинських термінів; 4) вживанням дзюх міжнародних анатомічних номенклатур.

1. Головин Б.Н. Кобрин Р.Ю. *Лингвистические основы учения о терминах*. М., 1987. 2. Клычков Г.С. *Значение и полисемия слова // Законы семантического развития*. / Под ред. Дегтяревой Т.А. М., 1961. 3. Коваль А.П. *Синонимия в терминологии // Исследования в лексикологии та лексикографії*. К., 1965. 4. Королева Е.В. *Синонимы и варианты в терминологии*, 1986, №8. 5. Кочан І.І. *Синонімія в термінології // Мовознавство*. 1992. 6. Левченко С. *До питання про принцип укладання словника синонімів української мови // Лексикографічний бюлетень*. 1955. Вип.5. 7. Литвин Ф.А. *Многозначные слова в языке и речи*. М., 1984.